

Мельник О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 347.633(477)

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.3.8>

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УСИНОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. Усиновлення є одним з найдавніших соціально-правових інститутів, що спрямований на забезпечення влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ю на правах сина чи дочки. Метою усиновлення є максимальне забезпечення прав та інтересів дітей. Органічне поєднання мети усиновлення та прав дитини, що спостерігається на нинішньому етапі розвитку законодавства є результатом довгого еволюційного шляху, який активно продовжується і зараз. Для ефективного прогнозування подальшого розвитку інституту усиновлення як механізму забезпечення прав дітей необхідним є дослідження питання щодо класифікації усиновлення за різними критеріями.

Стан дослідження проблеми. Проблематикою правового регулювання інституту усиновлення займалися такі вчені як: К.М. Глиняна, О.О. Грабовська, Ю.В. Деркаченко, С.С. Журило, Л.М. Зілковська, І.В. Ковальчук, І.М. Кузнєцова, Н.В. Лєтова, А.М. Нечаєва, В.О. Рясенцев, Т.А. Стоянова та інші. Дослідженню особистих немайнових прав дітей присвячено наукові праці таких вчених, як: Ю.Ф. Беспалов, О.М. Калітенко, Б.К. Левківський, М.М. Малєїна, Е.Е. Мухамєдова, Л.А. Ольховик, О.О. Посикалюк, Л.А. Савченко, Р.О. Стефанчук, Н.О. Темнікова, Ю.Ю. Черновалюк та інші. Водночас є необхідність у проведенні спеціального аналізу та групування видів усиновлення, що дасть можливість усиновленню, як будь-якому правовому явищу, краще продемонструвати свої властивості.

Метою даної статті є дослідження класифікацій усиновлення, які мають місце в науковій літературі з метою їхнього групування та подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення як складне правове та соціальне явище зароджувалося та розвивалося під впливом загальноісторичних та національних реалій, рельєфно відбиваючи у собі характерні риси панівної епохи.

Специфіка історичних, релігійних, звичаєвих умов суттєво позначилася на інституті усиновлення. У Сімейному кодексі України усиновлення провадиться з метою дотримання найвищих інтересів дитини для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя.

Дослідники наукової проблематики усиновлення виділяють різні додаткові цілі усиновлення, що опосередковано відбиті у законодавстві: а) задоволення потреб усиновлювачів; б) укріплення неповних сімей; в) реалізація права дитини на повноцінну

сім'ю, котра буде здійснювати її виховання та утримання.

Можна виділити такі тенденції розвитку інституту усиновлення:

1) зміна головного суб'єкта, заради забезпечення прав якого здійснюється усиновлення: протягом кількох тисячоліть таким уповноваженим суб'єктом виступав усиновлювач. З допомогою усиновлення він задовольняв власні потреби (економічні, генеалогічні, ритуальні, духовні тощо). Протягом лише одного ХХ століття центр ваги у відносинах усиновлення різко змінився на користь дитини. Це закономірно відбивається на юридичному закріпленні мети усиновлення, що практично ідентична у міжнародних та національних актах – забезпечення інтересів дитини, позбавленої батьківського піклування;

2) значно змінився зміст та набір особистих немайнових прав усиновлених дітей. Якщо раніше права усиновленої дитини часто абсолютно не рівнялися з правами кровних дітей, то наразі права усиновленого можна зобразити у формулі «права дитини = права усиновленої дитини», що значно укріплює правовий статус та підвищує охорону прав дитини за усиновлення. Водночас проявляється протилежна тенденція до підризу традиційної батьківської влади, бо батьки й усиновлювачі все частіше повинні доводити, що «заслужують» дитину;

3) поєднання двох протилежних тенденцій: з одного боку – законодавче посилення правової охорони приватності в усіх її проявах (право на повагу до особистого та сімейного життя, право на особисту недоторканність тощо), з іншого – підвищення втручання держави в особі уповноважених органів у сімейні відносини, розширення можливості відібрання дитини у батьків та усиновлювачів [7, с. 81].

Усиновлення як будь-яке правове явище краще демонструє свої властивості під час проведення класифікації за різними критеріями. У науковій літературі трапляються види усиновлення, що повинні бути проаналізовані та згруповані:

1) *за статусом усиновлювача*: а) позасімейне (усиновлювач та усиновлений не пов'язані між собою генетичними чи іншими сімейними зв'язками); б) внутрішньосімейне (усиновлювачем виступає родич дитини); в) партнерське (усиновлювачем є вітчизний чи мачуха дитини) [8, с. 120];

2) *за статусом дитини*: а) усиновлення дитини-сироти, б) дитини, позбавленої батьківського піклування [5, с. 122], в) дитини, не позбавленої

батьківського піклування – пасинки, падчерки [11, с. 11];

3) *за громадянством суб'єктів*: а) національне; б) міжнародне. Якщо щодо визначення національного усиновлення не виникає особливих дискусій, то щодо міжнародного усиновлення є багато наукових точок зору. Річ у тому, що наприкінці 1980-х починає широко використовуватися термін «міжнародне усиновлення», який поєднує поняття, що раніше використовувалися окремо: «усиновлення дітей-іноземців» і «усиновлення дітей іноземцями» [6, с. 118]. На сьогодні найбільш поширеною є дефініція міжнародного усиновлення як юридичного акту, що встановлений в судовому порядку щодо усиновлювача та усиновленого, які є громадянами різних держав, або яке відбувається у третій державі, громадянином якої не є ні усиновлювач, ні усиновлений, що підпадає під юрисдикцію двох або більше держав [4, с. 11]. Однак, трапляються інші термінологічні аналоги: наприклад, Г.Ю. Федосеева використовує терміни «транскордонне» та «міжнародне» усиновлення як рівнозначні поняття [13, с. 791];

4) *за правом, що застосовується*: а) національне; б) міждержавне; в) міжнародне. Така класифікаційна система найбільш розгорнуто описана у дослідженнях Ю.В. Деркаченко, яка проводить розмежування понять «міжнародне» та «міждержавне» усиновлення за такими критеріями: за міжнародного усиновлення країна проживання дитини не змінюється, і відносини регулюються тільки внутрішньодержавним правом, тоді як за міждержавним усиновленням дитина змінює країну проживання та, як правило, втрачає громадянство країни походження [2, с. 9];

5) *за наслідками, що стосуються індивідуалізації дитини*: а) усиновлення зі зміною даних, що індивідуалізують особу; б) усиновлення без зміни таких даних [1, с. 12];

6) *за записом усиновлювачів батьками дитини*: а) повне (його ще називають комплітне, абсолютне) – усиновлення, за якого такий запис проводиться; б) неповне (лімітоване, просте, О.Е. Терещенко називає його термінальним [12, с. 14]) – усиновлення, за якого такий запис не проводиться [1, с. 13];

7) *за збереженням відносин з біологічними батьками та родичами*: а) відкрите (дитина зберігає фактичний і обмежений правовий зв'язок зі своєю біологічною родиною або її частиною), б) закрите (дитина повністю пориває зі своїми колишніми родичами та сім'єю);

8) *за ознакою посередництва під час здійснення усиновлення*: а) незалежне (здійснюється іноземними громадянами самостійно, без участі акредитованого у відповідному порядку агентства, через приватних осіб, посередників, адвокатів, інших не уповноважених осіб) [4, с. 12]; б) опосередковане (здійснюється з допомогою відповідних агентств);

9) *за ознакою законності*: а) законне (усиновлення, проведене з дотриманням всіх необхідних законодавчих вимог на усіх етапах його проходження); б) незаконне (усиновлення, яке містить

формальні, процедурні чи змістовні недоліки проведення). Щодо міжнародного усиновлення О.Ю. Князева розуміє незаконне усиновлення як таке, що здійснене з порушенням чинного законодавства країни походження у сфері усиновлення та/або законодавства країни усиновлювача, або третьої країни, яка бере участь в усиновленні [4, с. 11]. Різновидом незаконного усиновлення ми вважаємо фіктивне усиновлення, котре визначається Л.М. Зілковською як таке, що здійснене для досягнення усиновлювачем матеріальних чи інших вигод, оскільки в цьому випадку наміри усиновлювача спрямовані не на забезпечення інтересів дитини, встановлення родинних зв'язків з нею, а на досягнення матеріальних чи інших вигод [3, с. 7];

10) *за ознакою усвідомлення дитиною усиновлення*: а) абсолютне (характер правовідносин між усиновлювачем та усиновленим, що відбивається у свідомості дитини, ідентичний відносинам між кровними батьками та дітьми); б) просте (дитина усвідомлює відсутність кровного зв'язку з усиновлювачем) [10, с. 8]. Така класифікація запропонована В.В. Рязанцевим та має суттєве практичне значення щодо забезпечення особистих немайнових прав усиновленої дитини;

11) *за ознакою офіційного встановлення*: а) формалізоване (усиновлення, проведене з дотриманням встановленої процедури та винесенням рішення суду про усиновлення); б) приховане (фактично здійснене усиновлення маскується під іншими формами прийняття дитини на виховання у сім'ю). Зокрема, А.О. Осіпова веде мову про можливість існування феномену «прихованого усиновлення» у рамках прийомної сім'ї (патронату) [9, с. 292].

Висновки. Отже, усиновлення охоплює усі правові аспекти прийняття дитини на правах дочки чи сина у сім'ю усиновлювача з метою забезпечення інтересів дитини, її особистих немайнових та майнових прав. Усиновлення здійснює одночасно генеруючу та констатуючу функції щодо відносин між дитиною та усиновлювачами. Водночас відносини між усиновлювачами та дитиною не варто ідентифікувати як відносини споріднення, нехай навіть соціального, адже усиновлення є самостійною підставою для виникнення сімейних правовідносин, що відрізняється від генетичного походження. Це впливає на специфіку здійснення та змісту особистих немайнових прав усиновленої дитини.

Інститут усиновлення значно еволюціонував, і наразі його основною метою на законодавчому та теоретичному рівнях визначено максимально ефективно забезпечення інтересів дитини. Паралельно з цим зростає значення правового регулювання та правового захисту особистих немайнових прав дитини за усиновлення, відбувається переосмислення змісту і значення даних прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Батурина Н.И. Усыновление (удочерение) детей по российскому семейному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук спец. 12.00.03. Волгоград, 2005. 22 с.

2. Деркаченко Ю.В. Реалізація міжнародно-правових норм у сфері міждержавного усыновлення дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2010. 16 с.
3. Зілковська Л.М. Правове регулювання усыновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ, 2002. 20 с.
4. Князева Е.Ю. Правовое регулирование усыновления детей – граждан Российской Федерации иностранными гражданами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Москва, 2006. 26 с.
5. Курочкина М.Н. Правовые аспекты усыновления в Краснодарском крае. *Проблемы в российском законодательстве*. 2011. № 3. С. 122–124.
6. Макеева А.А. Двусторонние международные договоры как фактор обеспечения прав ребенка. *Журнал российского права*. 2013. № 1. С. 116–122.
7. Мельник О.В. Мета усыновлення в контексті особистих немайнових прав дитини : еволюція та перспективи. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 77–82.
8. Никиташина Н.А. Фиктивное усыновление как разновидность нелегальных фиктивных конструкций.

Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. 2012. № 2. С. 118–122.

9. Осипова А.А. Психологические проблемы приемной семьи. *Известия Росийского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2013. № 161. С. 290–297.
10. Рязанцев В.В. Правоотношения усыновления в российском семейном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Москва, 2001. 18 с.
11. Ситкова О.Ю. Правовое регулирование международного усыновления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Саратов, 2003. 22 с.
12. Терещенко Е.Э. Усыновление как одна из форм реализации права ребенка жить и воспитываться в семье : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Москва, 2003. 20 с.
13. Федосеева Г.Ю. Международно-правовое регулирование трансграничного усыновления как способ обеспечения защиты прав и интересов российских детей. *Lex Russica*. 2012. № 4. С. 791–800.

Мельник О.В. ДО ПИТАННЯ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ УСИНОВЛЕННЯ

У статті досліджуються класифікації усыновлення, які мають місце в науковій літературі з метою їхнього групування та подальшого вивчення. Виділені такі види усыновлення: за статусом усыновлювача: поза сімейне та внутрішньо сімейне; за статусом дитини: усыновлення дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, дитини, не позбавленої батьківського піклування (пасинки, падчерки); за громадянством суб'єктів: національне та міжнародне; за правом, що застосовується: національне, міждержавне та міжнародне; за наслідками, що стосуються індивідуалізації дитини: усыновлення зі зміною даних, що індивідуалізують особу та усыновлення без зміни таких даних; за записом усыновлювачів батьками дитини: повне та неповне; за збереженням відносин з біологічними батьками та родичами: відкрите та закрите; за ознакою посередництва під час здійснення усыновлення: незалежне та опосередковане; за ознакою законності: законне та незаконне; за ознакою усвідомлення дитиною усыновлення: абсолютне та просте; за ознакою офіційного встановлення: формалізоване та приховане.

Зроблено висновок, що усыновлення охоплює усі правові аспекти прийняття дитини на правах дочки чи сина у сім'ю усыновлювача з метою забезпечення інтересів дитини, її особистих немайнових та майнових прав. Усыновлення здійснює одночасно генеруючу та констатуючу функції щодо відносин між дитиною та усыновлювачами. Водночас відносини між усыновлювачами та дитиною не варто ідентифікувати як відносини споріднення, нехай навіть соціального, адже усыновлення є самостійною підставою для виникнення сімейних правовідносин, що відрізняється від генетичного походження, що, зі свого боку, впливає на специфіку здійснення та змісту особистих немайнових прав усыновленої дитини. Отже, зростає значення правового регулювання та правового захисту особистих немайнових прав дитини за усыновлення, відбувається переосмислення змісту і значення даних прав.

Ключові слова: усыновлення, особисті немайнові права, дитина, право на сімейне виховання, види усыновлення.

Melnik A.V. ON THE ISSUE OF ADOPTION CLASSIFICATION

The article deals with the classification of adoption, which takes place in the scientific literature with the aim of grouping and further studying. The following types of adoption are ascertained: by the status of the adopter: out-of-family and in-family; on the status of a child: adoption of an orphan child, a child deprived of parental care, a child not deprived of parental care (stepchildren, stepchildren); by nationality of subjects: national and international; under the law applicable: national, interstate and international; for the consequences of individualization of a child: adoption with the change of personalization and adoption data without alteration of such data; on the record of adopters by the parents of the child: full and incomplete; for maintaining relationships with biological parents and relatives: open and closed; on the basis of mediation in the process of adoption: independent and mediated; on the basis of legality: legal and illegal; on the basis of the child's perception of adoption: absolute and simple; on the basis of official installation: formalized and hidden.

The following trends in the development of the institution of adoption: 1) change of the main subject for the sake of securing the rights of adoption: instead of the adopter, the child becomes the focal point of the adoption process, which naturally affects the legal consolidation of the goal of adoption, which is practically identical in international and national acts – provision of interests of a child deprived of parental care; 2) the content and the set of personal non-property rights of adopted children are significantly changed, in particular, before the rights of the adopted child were often not exactly equal with the rights of blood children, and at present the rights of the adopted child can be represented in the formula “the rights of the child = the rights of the adopted child”, which greatly strengthens the legal status and increases the protection of the rights of the child when adopted; however, there is a tendency

to undermine traditional parental authority, as parents and adoptive parents increasingly have to prove that they “deserve” the child; 3) the combination of two opposite trends: on the one hand, the legislative strengthening of the legal protection of privacy in all its forms (the right to respect for personal and family life, the right to personal integrity, etc.), on the other – increased interference by the state in the person of the authorized bodies in family relations, increasing the chances of taking a child to parents and adoptive parents

It was concluded that the adoption covers all legal aspects of the adoption of a child as a daughter or son in the adopter's family in order to safeguard the interests of the child, her personal non-property rights and property rights. Adoption carries out simultaneously generating and establishing functions regarding the relationship between the child and adoptive parents. At the same time, the relations between adopters and the child should not be identified as relations of kinship, even social, since adoption is an independent basis for the emergence of family relationships that are different from genetic origin, which in turn affects the specifics of the implementation and content of personal non-property rights adopted baby. Consequently, the importance of legal regulation and legal protection of personal non-property rights of a child increases during adoption; there is a rethinking of the meaning and value of these rights.

Key words: adoption, moral rights of the child, right to family education, types of adoption.